

Эҳёи ҷашни Сада аз шарофати ИСТИҚДОЛИЯТИ ДАВЛАТӢ АСТ

Истиқлолияти давлатӣ беҳтарин дастоварди миллии мо дар садаи ХХI мебошад, ки ба шарофати он мақоми Тоҷикистони азиз дар арсаи байналмилалӣ баланд рафт ва ҷумҳуриямон ба сифати як кишвари мустақили ягонаи демокративу дунявӣ шинохта шуд.

Баъди расидан ба Истиқлолият ва озодӣ дар кишварамон як қатор суннатҳо ва ҷашнҳои миллий эҳё гардиданд, ки онҳо садсолаҳо аз назари халқ дур буданд, таҷлили баъзеашон манъ гардида буд ва қисми дигарашон ба гӯшаи фаромӯшӣ рафта, танҳо дар хотираи таърихиву фарҳангии халқамон боқӣ монда буданду халос. Ҳатто таърихи халқи тоҷик мукамал омӯхта намешуд, қисми зиёди одамон дар бораи қавму қабилаҳои ориёӣ, шоҳони пешин, давраҳои тиллоии давлати тоҷикон, муборизаҳои фидокоронаи фарзандони ин кишвари номвар ба муқобили аҷнабиён ва даҳҳо ҳодисаву рӯйдодҳои дигари гузашта маълумот надоштанд.

Бо шарофати Истиқлолият ва ба сифати Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоб гардидани шахсияти ватанхоҳу ватандӯст ва ҳудогоҳу худшинос муҳтарам **Эмомалӣ Раҳмон** масъалаи ҳуввияти миллий ва эҳё гардидани таърихи қуҳан, инчунин мурочиат ба осори пешин ва зинда намудани чеҳраҳои таърихиву фарҳангии гузаштаи халқи тоҷик ба ҷойи аввал баромад. Бо таълифи асари бисёрҷилдаи «*Тоҷикон дар оинаи таърих*», «*Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ*», «*Забон – ҳастии миллат*» ва китобу мақолаҳои зиёди муҳимми хусусияти ватандӯстона дошта, Пешвои миллат исбот намуданд, ки халқи тоҷик таърихи ниҳоят қуҳан дорад ва фарзандони баномус ва бузурге дар ин сарзамин умр ба сар бурдаанд, ки номашон на танҳо дар оинаи таърих, балки офаридаҳои барои башарият хидмат намудаанд. Дар баробари ин Сарвари давлат ба мероси маънавии суннати шоистаи мардум баҳои баланд дода, омӯзиш ва тарғиби ин осори гаронбаҳоро вазифаи ҳар як фарди бедордил дониста, доимо даъват ба амал меоваранд, ки таърихи гузашта ва фарҳанги пешиниёро насли имрӯза дуруст аз бар намоянд ва ба он сидқан арҷ гузоранд.

Дар асоси ҳамин ишораҳои ватандӯстона омӯзиш, таҳқиқ ва ҷустуҷӯҳои бостоншиносиву мардумшиносӣ дар ҷумҳуриямон бо диди нав оғоз шуд ва тайи ду даҳсола натиҷаҳои дилхоҳ ба даст овард. Маҳсусан, ҷиҳати шинохти миллати тоҷик, таърихи ниҳоят қадимаи он як қатор таълифоти илмӣ арзи ҳастӣ карданд, ки онҳо барои таҳаввули тафаккури ҷомеа ва омӯзиши осори гузашта мусоидат намуданд. Ҳамин боис шуд, ки дар ин давра мардуми тоҷик ба омӯзиши таърихи халқи худ ва давраҳои ташаккули он майли бештар пайдо намуданд ва эҳсосу муҳаббаташон нисбат ба ин марзу бум ва мероси гаронбаҳои халқ бештар гардид.

Боиси сарфарозист, ки маҳз тавассути асарҳои Президенти мамлакат муҳтарам **Эмомалӣ Раҳмон** ва ташаббусҳои шоистаашон расму оинҳои неки ниёгон, ки барои

рушди тамаддуни башарӣ хидмат намуданд, аз нав эҳё гардиданд ва аз тарафи аҳли чома ба хубӣ пазируфта шуданд. Дар байни онҳо ҷой ва мақоми се ҷашни миллию мардумӣ – Наврӯз, Меҳргон ва Сада хоса мебошад.

Доир ба ҷойгоҳи **Наврӯз ва Меҳргон** ва нақши онҳо дар рӯзгори мардуми тоҷик корҳои илмӣ арзишманд таълиф шуданд, аҳли чома таҷлили онҳоро ба хубӣ пазируфтанд ва ҳамасола дар мамлакат ин ҷашнҳо бо шукӯҳу шаҳомат дар саросари диёри азизамон доир мегарданд ва хурду бузург дар тантанаҳои ҷашнӣ фаъолона иштирок менамоянд. Аммо оид ба **ҷашни Сада** дар кишвар асарҳои илмӣ ва оммавӣ андак буда, мақоми ин ҷашни милли кам шарҳ ёфтааст ва таҷлили он низ дуруст ба роҳ монда нашудааст. Ҳол он ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чанд сол муқаддам ҳангоми нахустин бор ҷашн гирифтани ҷашни Меҳргон ишора карданд, ки: « ... **барои халқи тоҷик ҷашни Сада мисли ҷашни Меҳргон таърихи қадим дорад ва бояд аз нав эҳё гардад**». Муттассифона, ба ин масъала кам аҳамият дода шуд. Вале бо боварӣ метавон гуфт, ки он имсол дар кишвар дар доираи суннатҳои ин ҷашни милли ба таври хос баргузор хоҳад гашт.

Дар ин мақола кӯшиш намудем, ки баъзе паҳлуҳои ин ҷашни ниёкон ва аҳмияти онро барои халқи тоҷик дар шароити кунунӣ равшан намоем ва иҷмолан доир ба пайдоиш ва таърихи ташаккули ҷашни Сада, ки вобаста ба Хуршед ва оташ аст, изҳори назар намоем.

Таърихи нишонаҳои пайдоиши ҷашни Сада, ки марбут ба Хуршед ва тимсоли он оташ мебошад, хело қадимӣ буда, ба замони пеш аз ориёӣ ва ҳатто аз он ҳам дуртар мерасад. Доир ба арзи ҳастӣ намудани он аввалин ахбор дар фарҳанги гуфторӣ (шифоҳӣ), устураҳои мансух ишора рафта ва тавассути ин ду сарчашма ба осори хаттӣ роҳ ёфтааст. Хеле муҳим аст, ки боварҳо ва нишонаҳои эътиқод ба Хуршеду оташ, ки сабабгори аслии ба вучуд омадани ҷашни Сада мебошад, то имрӯз дар байни мардумони гуногуни олам ба назар мерасад.

Бо пайдо шудани оташ ва муқаддас гардидани он мардуми пешин барои худ ҷашни Садаро интихоб карданд. Ин аз як тараф ифодагари рамзи ҷовидонагии Хуршед ва муқаддас дониستاني оташ мебошад, аз тарафи дигар ба зиндагии инсон ва робитаи ӯ бо табиат вобастагии ногусастанӣ дорад. Баъдҳо маҳз пайдо шудани «ҷашни оташ» ва ҳамчун рамзи Хуршед дониستاني он ҷашни Сада дар миёни мардум густариш пайдо кард.

Маҳз ҷашни Сада барои эҳтиром гузоштан ба Хуршед ва оташу рӯшноӣ асос гузошт ва боиси он гардид, ки одамони қадим ба ин муқаддасот эътиқод пайдо намоянд ва онҳоро ситоиш созанд. Агар Хуршед бо нури гармии худ ва фурузонии хеш ба зиндагии одамон гармӣ ворид карда бошад, пас, оташу рӯшноӣ барои мунаввар сохтани қалби онҳо ва идомаи зиндагиашон асос гузошта, баъдҳо онҳо ба ду ҷавҳари муқаддас табдил ёфтаанд, ки дар устураҳо чанбаи парастииш пайдо кардаанд ва баъдҳо аз ҷониби мӯъбадон ситоиш ва ниёиш ёфтаанд. Ба таври дигар, пас аз садсолаҳо, он намои Хурмузд маҳсуб ёфта, дар оини зардуштӣ ҷойгоҳи хос дошт ва бо усулҳои мухталиф парастииш мегардид.

Дар баробари ин ниёгони пешини мо рӯйи худро ба сӯи оташ намуда, дастони худро ба сӯи Хуршед мебурданд ва барои беҳбудии рӯзгори хеш аз оташу Хуршед мадад металабиданд. Ҳадаф аз ин ниёиш расидан ба Наврӯз ва омадани соли хуб барои кишту кор буд, ки дар давраи ибтидоӣ мақом ва ҷойгоҳи хос дошт. Ҳамин боварҳо буд, ки дар

замонҳои хеле дури пеш аз мелод қавмҳои гуногуни одамі барои рӯзгори худ маросимҳо меофариданд ва хушҳоливу зиндагии баъдиашонро бо ин ҷашну маросим пайванд менамуданд, ки ҷашни Сада яке аз онҳост.

Дар бораи пайдоиши ҷашни Сада назарҳо гуногун мебошанд. Баъзе муҳаққиқон ва донишмандон онро ҷашни замони ориёӣ мепиндоранд ва иддаи дигар падидаҳои онро пеш аз даврони ориёӣҳо медонанд. Вале ба ҳар сурат пайдоиши ҷашни Сада ва устураҳои марбут ба он ба масъалаи таҷҷамӯи рӯшноӣ ва оташ вобаста мебошад ва аз таҳаввули ташаккули қавмҳои ориёӣ дарак медиҳанд, ки онҳо ин ҷашнро аз пешиниён гирифтанд ва баъдиҳо онро то рӯзгори мо расониданд. Агар аз ин нуқтаи назар ба ҷашни Сада наздик шавем, нахуст аз ҳама моҳияти мақулаҳои **хуршед, рӯшноӣ ва оташ** пеши назар меоянд, ки ҳар кадомаш ба ҳаёти инсон ва табиат вобастагии хос доранд. Ба ҳамагон маълум аст, ки маҳз ба воситаи рӯшноии Хуршед тамоми мавҷудоти олам зинда аст ва ҳаракат мекунад. Дар ин бора Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар навиштаҳои худ ишорати ҷолибе доранд, ки чунин аст: **«Дар миёни қувваҳои сершумори бадӣ, дар дашту ҷангалҳои Осиёи Марказӣ, ки ҷони инсонро дар азоб ва ба таҳдука меандохт, баҳусус хушкӣ ва торикӣ бисёр зиёновар буданд. Онҳо дарёфта буданд, ки бар зидди нерӯҳои номбаршудаи бадӣ, озар ё оташ ва раъду барқ муассир буданд. Бар зидди торикӣ бошад, Хуршед, чун унсури тавоно муқаддас доништа мешуд. Нисбати ҳамин аст, ки Хуршед дар миёни наҷоди қавмҳои зиёди олами бостон ситоиш ва парастииш шудааст»** (Эмомалӣ Раҳмонов, *«Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ»*, 2006, с.263).

Ҳамин хусусиятро инсонҳои замони бостон эътироф намуда, аз гармии Хуршед баҳра мебурданд ва алоҳида онро ниёиш карда, пасон, рӯшноӣ ва оташро ба он нисбат дода, ин унсурҳои табииро кашф карданд ва ба онҳо эътиқод оварда, ба парастииш оғоз намуданд, ки баъдҳо мучиби пайдо шудани ҷашни Сада гардидааст.

Агар аз ин нуқтаи назар ба ҷашни Сада наздик шавем, нахуст аз ҳама ба назари мо Хуршед ҷилвагар мешавад. Чунки бидуни Хуршед ҳаёт вучуд надорад. Маҳз ба воситаи рӯшноии он тамоми мавҷудоти олами зинда дар ҳаракат аст. Инсонҳои замони бостон, ки ҳанӯз нутқ надоштанд, дар канори тамоми мавҷудоти олам аз гармии Хуршед баҳра мебурданд. Баъд аз он ки инсон соҳиби гуфтор гардид ва андешаашро ифода мекардагӣ шуд, ки ин тахминан 40-50 ҳазор сол аст (ниг.: Старостин А.С. У человека был один праязык / Знание сила, 2003, №8) ба муҳити худ бо назари устурай менигарист. Ба таври комил намедонист, ки чаро Хуршед мебарояд, гармо ва сармо ҳаст ва ғайра. Маҳз барои ҳамин аз ҳамон замонҳои бостон инсонҳои ҷомеаи ибтидоӣ, ки акнун дар бораи муҳити зисти худ меандешиданд, ба Хуршед эътиромии зиёд доштанд. Онро муқаддас меҳисобиданд. Баракати зиндагии худро ба он пайваست медонистанд. Ҳамин буд, ки дар тамоми ғўшаву канори дунё ба Хуршед, баъдҳо ҳамчун рамзи он ба оташ чун падидаи муқаддас эътиром мегузоштанд. Ба хусус дар он кишварҳое, ки дар он ҷо сармо бештар аст, чун рамзи Хуршед аз оташ гулхани хурду бузург афрӯхта, дар гирди он шодиву сурур менамуданд. Ҳамчунин маҳз Хуршед аст, ки бар пояи рӯшноии он дар рӯи замин, одамон ба кишоварзӣ машғул мешаванд. Бо самари кишту кори худ рӯзгори хешро пеш мебаранд.

Донишманди машҳури англис **Ҷеймс Ҷорҷ Фрэйзер** (1854-1941) дар бахшҳои ҷудогонаи яке аз китобҳои машҳури худ таҳти унвони **«Шоҳи тиллоӣ»** ба таври муфассал дар бораи эътиромии мардум ба оташ ва ҷашни оташ дар кишварҳои аврупоӣ ва дигар мамлакатҳо сухан мегӯяд. Дар баробари ин ҷи гуна бо рӯзгори мардум пайванд

будани оташро шарҳ дода, чойгоҳи муҳим доштани онро дар ҳаёти моддию маънавии одамон равшан менамояд. Зимнан чун намоди ҷашнӣ ба кор рафтани оташро низ таъкид намуда, ишорат бар он менамояд, ки Оташ ин як навъ инъикоси рамзии Хуршед аз ҷониби одамон дар рӯи замин аст (Фрэзер Дж. Золотая ветвь. Т.2. М., 2001, с.312-378).

Аз баррасии муфассали ин донишманд маълум мешавад, ки ҷашни Сада низ баробари оташ ба доираи эътиқоди одамони қадима ҳамроҳ буда, ба Хуршед рабти бевосита дорад.

Дар фарҳанги суннати ниёғони мо муборизаи равшанӣ ва торикӣ ҳамчун ҷавҳари маънавӣ нақши калидӣ доранд, ки он ба ҷашни Сада низ алоқаманд мебошад. Дар доираи ташаккули ҳамин унсурҳои ба ҳам зид гузаштагони мо, аз ҷумла қавмҳои ориёӣ ду фасли сол доштанд, ки ин ҳамон муборизаи Хурмузду Аҳриман ва муборизаи равшанӣ бо торикиро ба ёд меорад. Якеро тобистони (ҳама [hama]) бузург меномиданд, ки он ҳафт моҳро дар бар мегирифт ва аз оғози фарвардин (баробари 21-ум ва гоҳе 22-уми моҳи март) шурӯъ шуда, то охири моҳи меҳр (баробари 22 октябр) идома меёфт. Дуюмиро зимистони (зайана [zayana]) бузург мефутанд, ки аз аввали моҳи обон (баробари 23 октябр) сар мешуд ва то поёни моҳи исфандро (баробари 20 март) дар бар гирифта, 150 рӯз идома меёфт.

Ба гуфти бархе аз донишмандон ҳамин ки аз зимистони бузург сад рӯз мегузашт, мардум ҷашни оташ, яъне Садаро барпо менамуданд. Онҳо бовар доштанд, ки лаҳзаҳои сармои ҷонкоҳ гузаштасту нармию гармӣ вориди рӯзгори мардум шудааст. Аз гузаштани сармои шадид, ки неруи аҳриманӣ аст, хушҳолӣ карда аз дашту саҳро ҳезум, бутта, хошок ҷамъ оварда, хирмани бузург месохтанд. Баробари расидани торикӣ он хирмани ҳезуму хасу хошокро оташ мезаданд, ки аз ин оташ ҳама ҷо фурузон мегашт ва дар гирди он рақсу бозию хушҳолӣ менамуданд. Дар он рӯзгорони қадим ниёғони ориёӣҳо бар он бовар буданд, ки ин гулхан ҳамчун неруи Хурмузд бозмондаҳои сарморо, ки марбути Аҳриман аст, нобуд месозад (Ниг.: Разӣ Ҳ. Гоҳшуморӣ ва ҷашнҳои Эрони бостон. Техрон, 1371).

Ҷашни Садаро дар даҳумин рӯзи моҳи баҳман (баробари 29-30 январ) баргузор мекарданд, ки аз зимистон сад рӯз (обон, озар, дай ва даҳ рӯзи баҳман) мегузашт. Ба ақидаи ориёӣҳои қадим сармо ба авҷи баланди худ мерасид ва баъдан ҳаво тадричан ба самти беҳбудӣ, нармӣ ва гармӣ мерафт. Аз ин рӯ барои он ки ба кишту кори онҳо зараре нарасад ва чорвоҳояшон аз сардӣ эмин нигаҳдорӣ гардад, оташро ҳамчун рамзи Хурмузд меафрӯхтанд, то дар он қувваҳои бадӣ сӯзанду нобуд гарданд.

Доир ба таърихи пайдоиши ҷашни Сада назарҳои дигар низ мавҷуданд, ки барои равшан шудани мақсад аз онҳо ёдовар шудан аз манфиат ҳолӣ намебошад.

Абурайҳон Берунӣ дар «Аттафҳим» доир ба ин ҷашн чунин ишора намудааст: *«Сада чист? Обонрӯз аст аз баҳманмоҳ. Ва он даҳум рӯз бувад. Ва андар шабаи, ки миёни рӯзи даҳум аст ва миёни рӯзи ёздаҳум оташро зананд ба гавзу[чормағз] бодом ва гирд бар гирди он шароб хӯранд ва лаҳву [бозӣ] шодӣ кунанд. Ва низ гурӯҳе аз он бигузаранд, то ба сӯзонидани ҷонварон. Ва аммо сабаби номаш чунон аст, ки аз ӯ то Наврӯз панҷоҳ рӯз аст ва панҷоҳ шаб...»* (Аттафҳим 1973, с.145). Аз рӯи ин маълумоти таърихӣ равшан мешавад, ки ин ҷашн дар миёни мардум аз замони қадим маҳбубият доштааст ва ба он гузаштагони мо эҳтироми хоса менамудаанд.

Доир ба таърихи чашни Сада Абулқосим Фирдавсӣ низ дар «Шоҳнома» ахбор пешниҳод намуда, қадимияти онро тасдиқ кардааст ва арзиши онро барои мардуми эронитабор муҳим донистааст. Шоир устураи Ҳушангро ба достони худ ворид карда, ба он ҷанбаи таърихӣ бадеӣ бахшидааст ва аз замони бостон будани ин ҷашн ишора кардааст. Фирдавсӣ менависад:

*Яке рӯз шоҳи ҷаҳон сӯи кӯҳ,
Гузар кард бо чанд кас ҳамгурӯҳ.
Падид омад аз дур чизи дароз,
Сияҳрангу тиратану тезтоз.
Ду чаши аз бари сар чу ду чашима хун,
Зи дуди даҳонаш ҷаҳон тирагун.
Ниғаҳ кард Ҳушанги боҳушу санг,
Гирифташ яке сангу шуд пешчанг.
Ба зӯри каёнӣ биёзид даст,
Ҷаҳонсӯз мор аз ҷаҳонҷӯ бичаст.
Баромад ба санги гарон санги хурд,
Ҳам ону ҳам ин санг бишкаст хурд.
Фурӯге падид омад аз ҳарду санг,
Дили санг гашт аз фурӯг озаранг.
Нашуд мор кушта, валекин зи роз,
Падид омад оташ аз он санг боз.
Ҳар он кас, ки бар санг оҳан задӣ,
Аз ӯ равшаноӣ падид омадӣ.
Ҷаҳонро пеши ҷаҳонофарин,
Ниёиш ҳаме карду хонд офарин.
Ки ӯро фурӯге чунин ҳада дод,
Ҳамин оташ онгоҳ қибла ниҳод.
Бигуфто: «Фурӯгест ин эзадӣ,
Парастид бояд, агар бихрадӣ».
Шаб омад, барафрӯхт оташ чу кӯҳ,
Ҳамон шоҳ дар гирди ӯ бо гурӯҳ.
Яке чаши кард он шабу бода хвард,
Сада номи он чаши фархунда кард.
Зи Ҳушанг монд ин Сада ёдгор,
Басе бод чун ӯ дигар шаҳриёр.
(Фирдавсӣ 1987, с.53-54).*

Устурае, ки Фирдавсӣ ба назм дароварда, дар қисми аввали достони худ бо он оҳанги таърихӣ бадеӣ бахшидааст, аз қадимияти ин ҷашни ниёкон хабар медиҳад. Аз рӯи ишораҳои дигари Ҳаким Фирдавсӣ чашни Сада дар замони шоир маълум буда, мардум барои баргузори он интизорӣ мекашиданд ва онро таҷлил менамуданд:

**Биҳиштам биёмад зи оташкада,
Чу наздик шуд рӯзгори Сада.**

Аз ин ишораҳо маълум мешавад, ки Фирдавсӣ ба ин ҷашн эътиқоди хос доштааст ва ҳамчун маросими миллӣ аз он ифтихор карда, бо муҳаббат ва самимият дар бораи пайдоиши он нақл мекунад ва ҳамчун «фурӯғи эзадӣ» аз он парастид мекунад. Дар ин

таъкиди Фирдавсӣ падида омадани оташ, рӯшноӣ мучиби мубориза ба муқобили торикӣ буда, арзи ҳастӣ кардани ҷашни Сада воситаи хушҳолии мардум мебошад, ки бо ин роҳ онҳо шодию хурсандӣ мекунанд, ба ҳамдигар таманниёт орзу менамоянд ва кинаву адоватро аз худ дур намуда, ҳамаи онро ба оташ мепартоянд ва ҳамчун зуҳури аҳриманӣ аз ботинашон дур месозанд. Ин рукно баъдҳо ба анъанаи миллӣ табдил ёфта, ташаққул меёбанд ва дар байни халқ ҷойгоҳи хосро пайдо карда, дар хотираи таърихӣ фарҳангиашон ворид мешаванд ва то ба имрӯз идома меёбанд.

Дар рисолаи «*Назария ва сайри таърихӣ устуросозии форсӣ-тоҷикӣ*» (Душанбе: Дониш, 1999, с. 105-106) мо низ доир ба таърихи пайдоиши ҷашни Сада ва устураи Ҳушанг маълумот дода, таъкид кардаем, ки як омили падида омадани «оташ» дар тафаккури асолирии мардуми эронитабор аз таассуроти одамони ибтидоӣ бо табиат сарчашма мегирад ва қисме аз онҳо дар аввал ҷанбаи парастии гирифта бо гузашти замонҳо ва иваз гардидани тафаккури эҷодию зеҳнӣ ба таркиби оину ҷашнҳои миллӣ (ба мисли ҷашни Сада ва Меҳргон ва амсоли онҳо) ворид шуда, ба маросим табдил меёбанд.

Вобаста ба ин таъкид карда будем, ки: «*Дар сарчашмаҳои оиниву устуравии мардуми эронитабор, аз ҷумла тоҷикон аввалин андешаву орзуҳои мардум ифода ёфтаанд, ки дар ҳар кадоми онҳо рамзи таассуроти нахустин халқони олам инъикос шуда, баъдтар тавассути мазҳабҳои мухталлифи миллӣ ва дигар манбаъҳои хаттӣ пояи устувор пайдо кардаанд. Устураҳои миллии халқҳои эронитабор маҳз дар ҳамин сарчашмаҳо ҷой гирифта, аз ҳамин роҳ ба фарҳанг ва адабиёти бадеӣ шомил гардидаанд.*»

Дар ҳақиқат устураи Ҳушанг ва пайдоиши оини Сада баъдҳо хусусияти милливу маросимӣ гирифта, ба қатори дигар ҷашнҳои мардумӣ ворид шуд ва дар миёни мардуми эронитабор, аз ҷумла тоҷикон мақому манзалати хос пайдо намуд, ки аксари шоирони пешин ва сарчашмаҳои таърихӣ аз тарзи баргузори ва арҷ гузоштани он аз ҷониби шоҳон ва аҳоли ахбори зиёде ба ёдгор мондаанд.

Оид ба истилоҳи «сада» низ фикрҳои гуногун мавҷуд бошанд ҳам, онҳо ба ҳамдигар умумият дошта, қадимияти ин ҷашнро тасдиқ менамоянд. Масалан, донишманди маъруфи эронӣ **Ҳошими Ризоӣ** дар бораи вожаи сада менависад, ки: «*Сада вожаи форсӣ аст. Дар паҳлавӣ бояд ба шакле аз ин ашкол: sat [sat], satag [satag], sadhag [sadhag], sadh [sadh], sata [sata] буда бошад. Дар арабӣ ба сурати сазақ ё садақ китобат ва талаффуз мешавад. Маъмулан вожаҳои, ки аз форсии миёна ба форсии ҷадид даромада ва ба «ҳо»-и ғайри малфуз хатм мешаванд, дар асл ба ҳарфи «гоф» ё «коф» тамом мешуда. Ҳамчунин ҳарфи «т» дар паҳлавӣ, дар форсии ҷадид ба «д» ва дар арабӣ ба «зол» табдил мешавад. Дар форсии миёна ва форсии бостон ва Авасто ба ҳар ҳол вожаи сата ба маънии сад, адади сад мебошад, чунонки дар форсӣ низ сада ба маънии сад сол дар баробари қарн ба кор меравад.*»

(Ризо Ҳошим. Ҷашнҳои оташ ва меҳргон. Техрон, 1383, саҳ.99)

Дар бораи Сада дар Луғатномаи Деҳхудо, ки он дар асоси фарҳангҳои пешин таълиф шудааст, чунин омадааст: «*Сада. Аз сад+а, бадал аз фатҳаи охир (пасаванди нисбат). Луғатан ба маънии мансуб ба шумораи сад. Дар бораи иллати интисоби ин ҷашн ба шумораи мазбур гуфтаҳои бисёр овардаанд... Номӣ рӯзи даҳум баҳманмоҳ аст ва дар ин рӯз форсиён ид кунанд ва ҷашн созанду оташи бисёр афрӯзанд ва мулк ва салотини эшон мургон ва ҷонварони саҳроиро гирифта, дастаҳои гиёҳ бар пои эшон баста дар он гиёҳ зананд то дар ҳаво бипаранд ва дар саҳро бираванд ва ҳамчунин оташ дар кӯҳу саҳро зананд (Деҳхудо, соли 1373, с.11920).*»

Дар «**Гиёс-ул-луғот**» оид ба ҷашни Сада чунин шарҳ омадааст: «Сада дар форсӣ номи ҷашне аз ҷашнҳои муғон, ки ба рӯзи даҳуми моҳи баҳман бошад; ва ба зам ва ташиди дол (яъне судда) дар арабӣ ба маънии остона ва ба маънии гиреҳ монанди чизе, ки дар рӯдаҳо ё дар рағҳо дарояд ва роҳи онро банд намояд (аз «Бурҳон» ва «Латоиф» ва «Суроҳ» ва «Рашидӣ» ва ғайри онҳо); ва дар «Сироҷ» навишта, ки сада (ба фатҳатайн) даҳуми рӯзи баҳман; чун дар ин рӯз адади фарзандони Одам, ки Каюмарс иборат аз он аст ба адади сад расида, лиҳозо рӯзи ҷашн муқаррар шуда; ва лафзи сад дар асл бо сини маҳмала аст, ки ҳоло ба сод машҳур шуда» (ниг.: Муҳаммад Гиёсуддин. Гиёс-ул-луғот. Душанбе: Адиб, 1987, с.417).

Дар аксари луғатномаҳо ҳамин маънии болоро тарафдорӣ намудаанд, аммо устурашинос **Меҳрдои Баҳор** дар яке аз гуфтугӯҳои худ вожаи садаро ба таври зерин шарҳ додааст: «Тавҷеҳи он бо адади «сад» иштиқоқи омиёна аст, чунон ки панҷоҳ рӯз ва панҷоҳ шаб монда ба Наврӯзро сада фарз кардаанд. Ба гумони ман сада аз решаи санди (sand) авестой аст ба маънии «зоҳир шудан» (Баҳор М. Аз устура то таърих. Техрон, 1381, с.354).

Шояд ин таъкиди донишманд асос дошта бошад, вале моҳияти мафҳуми Сада асосан ба тақвими пешиниён алоқа буда, наздик шудан ба Наврӯз ва аз зимистони бузург гузаштанро ифода менамояд ва ба рамзҳои оташ, Хуршед ва рӯшноиву торикӣ алоқаманд буданро бештар дар худ тачҷалӣ менамояд. Ба маънои дигар, Сада хоси эътиқодоти одамони пешин буда, дар он ормонҳои ибтидоии гузаштагон ниҳон мебошад.

Барои он ки хонандагони гиромӣ асли матлабро дарк намоянд, ба ҷанге аз устураҳои машҳур мурочиат менамоем, ки дар он аз ҷашни Сада хотировар шудаанд.

Дар устураи «**Бунёд ниҳодани ҷашни Сада аз ҷониби Ҳушанг**» омадааст, **ки:** «Яке аз рӯзҳо шоҳи ҷаҳон Ҳушанг бо чанд тан ҳамгурӯҳи худ ба сӯи кӯҳ рафт ва аз ҷое гузар мекард, ногоҳ чашмаи ба чизи дарозе бархӯрд. Он чиз дароз, сияҳранг, тиратан ва тезтоз буд. Аз ду чашмаи, ки дар ду бари сараш буд, гӯё чашмаи хун мерехт. Даҳонаи чунон дуд мекард, ки гӯё аз он ҷаҳон тира мешуд. Вай мори сиёҳи бадҳайбате буд. Шоҳ Ҳушанги боҳуш ба он ниғаҳ кард ва ҳамон замон пешдастӣ карда, як сангеро гирифт ба сӯи он партофт. Вале мори ҷаҳонсӯз бичасту гурехт ва санги хурди партофтаи шоҳ ба санги калони дигаре бархӯрду ҳар ду санг бишкостанд ва ялаққос равшанӣ доданд. Агарчӣ мор кушта нашуд, вале аз он сангҳо оташ ба вуҷуд омад. Пас аз он ки ҳар кас бар санг оҳан мезад аз он равшанӣ бармеомад. Ҳамаи ононе, ки ҳамгурӯҳи Ҳушанг буданд ниёиш мекарданду ба ӯ офарин мегуфтанд, ки яздон ба вай чунин фуруге ҳада намуд. Аз он замон ба баъд ҳамин оташ қиблаи онҳо шуд ва гуфтанд, ки «ин фуруги эзадӣ аст, агар ҳар кӣ бихрад аст онро бояд парастид». Шаб омад, он оташро чун кӯҳ барафрӯхтанд. Ҳушангшоҳ дар гирди он бо ҳамон гурӯҳи худ як ҷашни бузурге барпо намуду хушҳолӣ ва боданҷӯшӣ кард. Аз он замон номи он ҷашни фархундаро Сада номиданд. Ин буд, ки аз Ҳушанг ҷашни Сада ба ёдгор боқӣ монд».

Дар устураи «**Адади фарзандони Одам**» низ доир ба таърихи ҷашни Сада ишора рафтааст: «Меғӯянд Каюмарс, яъне Одам, ки нахустин инсон буд сад фарзанд дошт. Панҷоҳ нафари онҳо аз ҷинси зан ва панҷоҳи дигар аз ҷинси мард. Замоне, ки онҳо ба балоғат расиданд он рӯзро ҷашн гирифтанд ва ҳамаи онҳоро соҳиби хонаву ҷой карданд. Сипас шоҳ фармуд, ки оташи бисёр афрӯзанд ва ҷашн гиранд. Аз ин рӯ он ҷашнро Сада меноманд». Ба ин устура дар «**Бурҳони қотей**», «**Гиёс-ул-луғот**», «**Луғатномаи Дехудо**» ва манобеи дигар низ ишорат шудааст.

Дар устураи «**Шаби пирӯзӣ бар Заҳҳок**» низ доир ба пайдоиши ҷашни Сада ахбор омада, дар ин ҷо асосгузори Сада Фаридун муаррифи шудааст. Ин устура низ хеле машҳур аст. Дар сарчашмаҳои гуногун дида мешавад. Аз ҷумла Берунӣ ин матлабро ҳам дар «**Аттафҳим**» ва ҳам бахусус дар китоби худ «**Осор-ул-боқия**» муфассалтар баён менамояд:

«Ва эронӣён нас аз он ки кабс аз моҳҳои эшон бартараф шуд, дар ин вақт мунтазир буданд, ки сармо аз эшон бартараф шавад ва давраи он бекор гардад, зеро эшон оғози зимистонро аз панҷ рӯз, ки аз обномоҳ бигузарад, мешумурданд. Ва охири зимистон даҳ рӯз, ки аз баҳманмоҳ мегузаист, мешумурданд. Ва аҳли Караҷ ин шабро – «шаби газана» мегӯянд, яъне шабе, ки дар он газидан зиёд аст. Ва мақсудашон ин аст, ки сармо шахсро дар ин шаб «мегазад». Гуфтаанд: сабаб ин ки дар ин шаб отаи бардошта мешавад, ин аст, ки чун Заҳҳок қарор гузошта буд, ҳар рӯз ду нафар биеваранд ва барои море, ки ба дӯши ӯ буд, димоғи онҳоро гизо қарор диҳанд. Ва шахсе, ки муваккал ба ин кор буд, нас аз омадани Заҳҳок ба Эрон, Измоил ном дошт. Ва ин шахси муваккал яке аз ин дуру озод мекард ва тӯшае мебахшиду ӯро амр мекард, ки ба қисми зарбии кӯҳи Дамованд сокин шавад. Ва дар он ҷо бираваду барои худ хонае бисозад. Ва дар ивази ин шахси озодшуда ба ду мори сари китфи Заҳҳок димоғи қўчқоре мехўронид. Ва ин димоғро бо димоғи як нафари дигар, ки кушта мешуд, махлут мекард. Ва чун Фаридун Заҳҳокро гирифт, Измоилро ҳозир кард ва хост, ки ӯро «подош бахшад». Измоил аиҳосеро, ки аз қатл боздошта буд, Фаридунро хабардор кард. Ва як расул аз Фаридун хост, ки ба кӯҳи Дамованд биравад, ки то ҳақиқати масъаларо ба Фаридун бирасонад. Ва чун Измоил ба кӯҳи Дамованд расид, озодшудагонро амр кард, ки бар пушти бомҳои худ ҳар як оташе биафрӯзанд, то шумораи эшон зиёд ба назар ояд. Ва ин воқеа дар шаби даҳуми баҳманмоҳ буд. Ва фиристодаи Фаридун гуфт: «Чи қадар хонаводаҳо, ки ту озод кардӣ! Фиристода аз он ҷо баргаишту Фаридунро аз он чӣ дида буд, хабардор кард. Ва Фаридун аз шунидани ин воқеа хеле масрур шуд ва худи ӯ ба кӯҳи Дамованд рафту озодшудагонро дид. Сипас Измоилро ҷузъи наздикони худ гардонид. Ва Дамовандро тобеи ӯ кард ва ӯро ба тахте зарин нишонид. Ва номаи ро Масмагон гузошт».

(Берунӣ. Осурулбоқия. Душанбе: Ирфон, 1990, с.250-251).

Чунин устураҳо ва ривоятҳо дар бораи ин ё он воқеа ва ҳодисаи замони бостон, то рӯзгори мо дар шақлҳои мухталиф расидааст. Ҳамаи ин устураҳо баъдҳо ховаршиноси машҳури даниягӣ Артур Кристенсен мавриди омӯзиш қарор медиҳад. Вай дар доираи таъкиди олимони шинохтае мисли В.Маннҳардт, Э.Вестермарк ва Е.Монк ва Фрээр доир ба масъалаи ҷашни оташ ва муқаддас донишгари он изҳори назар менамояд. Ба гуфти эшон дар бораи ҷашни оташ дар байни пажӯҳандагон солҳо ду ақида идома дошт. Яке ин буд, ки оташ тамоми неруи зиёноварро бо афсуну ҷоду месўзонад ва дигаре ин ки неруи бештар ба Хуршед мебахшад, яъне оташ тақлиде аз Хуршед аст. Баъдҳо Фрээр бо далелҳои илмӣ собит менамояд, ки оташ тақлиде аз Хуршед будааст. А.Кристенсен воридаи ин баҳсҳо шуда ишорат бар он менамояд, ки он ба кишварҳои аврупоӣ, ки дар он ҷо сармо бештар аст дуруст аст. Вале барои сарзаминҳои ба мисли Эрон, ки обу ҳавои муносиб ва тобишонҳои гарм доранд, ҳосили замин пеш аз ҳама ба Хуршед ва борон вобаста аст. Дар ин кишвар эҳсоси камбуди Хуршед нест. Аз ин рӯ дар ин кишвар неруи поксоии оташ эҳтимолан танҳо ангезаи ҷашни оташ аст. Ба гуфти Маннҳардт оташ василаи поксоии ибтидоӣ ва аз ин ҷиҳат муассиртар аз об аст. Ҷашни Сада чанд ҳафта пеш аз расидани баҳору наврӯз аст, ки эронитаборон ба ин муносибат дар кӯҳҳо марғзорҳо оташ меафрӯзанд, то мазорей ва чарогоҳҳо барои тобишон пок созанд. Рӯиши фаровони гиёҳҳо ва бехрӯзии одамиён ва ҳайвонотро таъмин намоянд.

А.Кристенсен ба таври муфассал чашҳои оташеро, ки дар Эрони бостон будааст ва то имрӯз нишонаҳои он дар байни мардум аст мавриди баррасӣ қарор дода, ба чунин натиҷа мерасад, ки чашҳои гуногун вучуд дошта, яке ба дигар пайванд будааст (ниг.: Кристенсен А. Нахустин инсон ва нахустин шаҳриёр. Техрон, 1377, с.212-225).

Аммо дар ин ҷо боз ба андешаи устурашиноси номдор Меҳрдоди Баҳор бармегардем, ки эшон ба таври мушаххас назари худро дар мусохибаҳои худ гуфтааст. Ба гуфти эшон чашни Сада марбути зардуштиён нест, вале онҳо ҳоло таҷлил менамоянд. Муддате дини зардуштӣ чашни Меҳргон ва Наврӯзро мепазирад, вале иди Садаро ки чун ҷодуӣ менигоштанд, вориди дин накарда буданд (ниг.: Баҳор М. Аз устура то таърих. Техрон, 1381, с.353).

Таҷлили чашни Сада дар маркази ноҷияи Деваштич

Тавре ки дар аввал ёдовар шудем, чашни Сада ин вобаста ба Хуршед аст. Барои дуруст баён намудани матлаб ба як нуктаи дигар равшанӣ бояд андохт. Ин он аст, ки баъзеҳо Хуршед ва Меҳрро яке медонанд, ки ин тавр ҳам нест. Меҳр ё Митро (ба авестой «Мисра», паҳлавӣ «Митр») маънои зиёд дорад. Аз ҷумла аҳд, паймон, муҳаббат, Хуршед, ҳафтумин моҳи сол, рӯзи шонздаҳуми ҳар моҳи шамсӣ ва ғ. Меҳр фариштаи аҳду мисоқу фурӯғ дар Эрони Бостон буд ва ўро фариштаи меҳру дўстию аҳду паймон ва мазҳари фурӯғу рӯшноӣ мепиндоштанд. Ба ақидаи Ёҳақӣ «**Меҳр эзадест, дорои ҳазор чашм ва ду ҳазор гӯш ва даҳ ҳазор посбон...**» (Ниг.: Ёҳақӣ М. Фарҳанги асотир ва дostonвораҳо дар адабиёти форсӣ / Таҳия ва шарҳу тавзеҳот ва талҳиқоти Р.Ваҳҳоб. Душанбе, 2014, с.319).

Дар солҳои охир пажӯҳандагон бидуни андеша шаби ялдоро (шаби чилларо, 21-22 декабр), ки дарозтарин шаб аст, таваллуди Меҳр медонанд. Аз иттилои боло маълум шуд, ки Меҳр маъниҳои зиёд дорад. Пас фаромӯш набояд кард, ки шаби чилла ё ялдо ин таваллуди фақат Хуршеди воқеӣ аст. Калиди дақиқ намудани чашни Сада низ дар ҳамин ҷост. Яъне шаби ялдо ин шаби таваллуди Хуршед аст, на Меҳр. Ба гуфти Меҳрдоди Баҳор чашни Сада ин чиллаи Хуршед аст.

М. Баҳор дар ин бора гуфтааст: «*Чашни Садаро нигоҳ кунед, ки дар даҳуми баҳман (29-30 январ) аст. Хуршед бино ба эътиқодоти куҳан шаби дайҷури (торики) ваҳшатнок поёни озармоҳ ва аввали дай (21-22 декабр), байни поиз ва зимистон, баландтарин шаби сол аст, ки ин шаби зоида шудани Хуршед аст. Дар ин дарозтарин шаб, Хуршед саранҷом зода мешавад. Хуршеде, ки дар поёни поиз мурда буд, дар зимистон бача аст, дар баҳор навҷавон аст, дар авҷи тобистон дар авҷи қудрат аст. Дар поиз пир мешавад, дар поёни поиз мемирад ва Хуршеде, ки дубора аз аввали дай меояд як Хуршеди тоза аст, як навзод аст...*»

(Баҳор М. Аз устура то таърих. Техрон, 1381, с.304).

Дар **Авесто** баҳши махсусе ба номи «**Хуршед-яшт**» аст, ки аз хондани он метавон бовар кард, ки Сада дар воқеъ чашни Хуршед аст ва онро бояд таҷдид намуд. Аз ҷумла дар Авесто омадааст: «*Ҳангоме ки Хуршед барояд, замини аҳураофрида пок шавад; оби равон пок шавад; оби чашмасорон пок шавад; оби дарё пок шавад: оби истода пок шавад; офариниши Аша, ки они Спандменушт – пок шавад*» (Авесто. Душанбе, 2000, с.233).

Меҳрдоди Баҳор, ки донишманди устурашиноси дақиқназар аст, дар асоси мутолиаи устураҳои чашнҳои оташи кишварҳои гуногуни олам ва осори устурашиносон ба ҷунин натиҷа расид, ки сада ин дар воқеъ чашни чиллаи Хуршед аст. Маҳз тавассути гулхани оташ, ки намоди Хуршед аст аз гузаштаҳои дур то имрӯз ниёгони мо ин бузургтарин ва нодиртарин падидаи табииро бо эътиқод, афсуну ҷоду чашн мегирифтанд. Ин кӯдаки хурдсолро, ки номаш Хуршед аст бо оташи Сада гарм мекарданд. М.Баҳор ин нуктаро ба таври зерини шарҳ додааст: «*Бо ин оташбозиҳо, ки дар воқеъ ҷодуи гарм шудани Хуршед аст, ин бачаро ташвиқ ба рушд ва гарм шудан мекунем, ба ӯ энерҷӣ ва ёрӣ медиҳем, ки қавитар бишавад. Дар маросими марбут ба таваллуд то чиҳил рӯз бачаро маъмулан дар хона нигоҳ медоранд ва ба касе нишон намедиханд. Дар рӯзи чиҳилум аст, ки бачаро дигар ба ҳама нишон медиҳанд, аз хона берун мебаранд. Мо дар чиҳилум, аз аввали даймоҳ яъне даҳуми баҳман (29-30 январ) чашни Сада мегирем. Дар воқеъ Хуршед дар ин рӯз чиҳилрӯза шуда. Дар осори қадим, ба думи парандаҳо ҷорӣ кӯчаке мебастанд ва думи парандаҳоро оташ мезаданд ва ба ҳаво парвоз медоданд. Гӯё ҳазорҳо Хуршед дар осмон мепарид дар шаб. Кӯҳаи оташ дуруст мекарданд, ба гирдаш мерақсиданд. Ин кӯҳаи оташ намоди Хуршед аст. Ин парандаҳое, ки дар фазо ҳастанд, хуршедаконе дар фазо ҳастанд, ки дар воқеъ ҷодуи оташ будааст. Ҷодуи гарм кардани Хуршед ба муносибати чиҳилумин рӯзи таваллуди Хуршед. Хуршед мазҳари баркат барои инсон аст. Ҳаёти мо ба Хуршед вобаста аст. Пас куллияти чашнҳои хуршедӣ масъалаи баракатбахшро ба наҳве ба худаш дорад» (Баҳор М. Аз устура то таърих. Техрон, 1381, с.305).*

Чашни Сада дар тӯли таърих ташаккул ёфта, ба таълимоти мазҳабиву миллӣ пайванд гардида, байни халқ маҳбубият карда будааст. Дар замони Сомониён ин чашн роиҷ буда, пасон дар замони Ғазнавиён низ машҳур будааст. Султон Маҳмуди Ғазнавӣ низ ин чашнро бо шукӯҳу шаҳомати хос таҷдид менамудааст. Доир ба он Абулфазли Байҳақӣ ҷунин маълумот овардааст: «*Ва рӯзи чаҳоршанбе ҳафтдаҳуми (моҳи) сафар пас аз бор хилвате кард, амир бо вазир ва соҳибдевонони рисолат ва авлиё ва ҳашам ва Ҳоҷа Ҳусайни Микоил низ он ҷо буд ва рой заданд дар маънии ҳаракат ва қарор гирифт бадон ки сӯи Марв рафта ояд ва бар ин боз пароганданд. Ва Ҳоҷа Ҳусайни Вакил шугл бисохт ва бистуми ин моҳ сӯи Марв бирафт то мисол диҳад улуфот ба тамомӣ сохтан ҷунонки ҳеч бенавое набошад чун раияти Мансур он ҷо расад. Ва пас аз рафтани ӯ то се*

рӯз амир фармуд то сарои парда бар роҳи Марв бизаданд бар се фарсангии лашкаргоҳ. Ва Сада наздик буд, ӯштурони султони ва аз он ҳамаи лашкар ба сахро бурданд ва газ кашидан гирифтанд то Сада карда ояд ва пас аз он ҳаракат карда ояд. Ва газ меоварданд ва дар сахрое ки ҷӯйи оби бузург буд бар он шараф (баландӣ, муртафеъ) меафганданд, то ба болои қалъате баромад. Ва чаҳортоқҳо бисохтанд аз ҷӯби сахт баланд ва онро ба газ биёганданд. Ва гази дигар ки сахт бисёр буд, болои кӯҳе баромад бузург. Ва аллаи (уқоби) бисёр ва кабӯтар ва он чӣ расм аст аз дороти ин шаб ба даст карданд» (ниг.: Байхақӣ, Муҳаммад Ҳусайн. Таърихи Байхақӣ / Муқаддима, тасҳеҳ, таълиқот, тавзеҳот ва феҳрастҳо: Муҳаммад Ҷаъфар Ёҳақӣ, Меҳдии Саййидӣ. Ҷ.1. Техрон: Суҳан, 1388, с.437-438.)

Тибқи ишорати Байхақӣ дар он рӯзгорон ҷашни Сада аз ҷониби ҳукумати замон бошукӯҳ баргузор мешудааст. Аз ҷумла Байхақӣ дар ин бора чунин ишорат намудааст: «Ва Сада фароз омад, нахуст шаб амир бар он лаби ҷӯйи об, ки шароъие зада буданд, биншаст ва надимон ва мутрибон биёмаданд ва оташ ба ҳезум заданд – ва пас аз он шунидам, ки қариби даҳ фарсанг фуруғи он оташ бидида буданд – ва кабӯтарони нафтандуд бигзоштанд ва дадгон ба қорондуд ва оташ зада давидан гирифтанд ва чунон Садае буд, ки дигар он чунон надидам ва он ба хурраи ба поён омад». (Байхақӣ, с.438).

Аз ҳуди ин ишораҳо маълум аст, ки ин ҷашнро мардум бо тарзи гуногун таҷлил намуда, шоян низ ба он ҳамроҳ шуда, дар базмгоҳҳо ва макони баргузори ҷашни Сада иштирок карда, шодию хурсандӣ мекардаанд ва ба ҳамдигар таманноӣ хушҳоливу хушсолиро орзу менамудаанд.

Тавре ки ховаршиноси машҳур Е.Э.Бертель дар як мақолаи худ таҳти уновни «Праздник джашн-и Саде в персидско-таджикой поэзии» (Э.Бертельс. Избранные труды. М., 1988, с.302-313) навиштааст, шоирони дарбори Ғазнавиён ҷашни садаро ситоиш намудаанд. Ба гуфти ӯ Унсурӣ дар қасидае ба таври муфассал аз ҷашни Сада ёдовар мешавад, онро ёдгор аз Фаридуну Ҷамшед медонад ва тарзи баргузор шудани онро ба таври зерин тасвир менамояд:

**Сада ҷашни мулуки номдор аст,
Зи Афредуну аз Ҷам ёдгор аст.
Замин имшаб гӯй, кӯҳи Тур аст,
К-аз ӯ нури таҷаллӣ ошкор аст.
Гар ин рӯз аст, шаб хондаш набояд,
Ва гар шаб рӯз шуд, хуш рӯзгор аст.
Ҷамоно к-ин диёр андар биҳишт аст,
Ки бас пурнуру рӯҳонӣ диёр аст,
Фалакро бо замин анбозие ҳаст,
Ки расми ҳар ду тан дар як шумор аст.
Гаҳе сарви баланд асту гаҳе боз,
Ақиқин гунбади зарриннигор аст.
Ар эдун гар ба сурати рӯшан омад,
Чаро тиравашу ҳамранги қор аст.
Гар аз фасли замистон аст Баҳман,
Чаро имшаб қаҳон чун лолазор аст?
Ба лола монад он, лекин на лола аст,
Шарори оташи Намруду нор аст.
Ҷаме мар мавҷи дарёро бисӯзад,
Бад-он монад, ки хашми шаҳриёр аст.**

Аммо ҳамин Унсури шояд тахти таъсири дигарон қарор гирифтааст, ки дар қасидаи дигараш ҷашни Садаро сарзаниш менамояд. Баръакс сиёсати Маҳмудро дар муқоиса бо оташи сада баландтар донистааст:

*Худойгоно, гуфтам, ки таҳният гўям,
Ба ҷашни деҳқоноин ба зинати баҳман.
Ки андар ў бифрўзанд мардумон маҷлис,
Ба гавҳаре, ки бувад сангу оҳанаш маъдан...
Чунин ки дидам оини ту қавитар буд,
Ба давлат андар з-оини Хусраву Баҳман.
Ту марди диниву ин расм расми габргон аст,
Раво надорӣ бар расми габргон рафтан.
Ҷаҳониён ба русусми ту таҳният гўянд,
Туро ба расми каён таҳният нагўям ман.
На оташ аст сада, балки оташ оташи туст,
Ки як забона ба тозӣ занад, яке Хутан.*

Дар ин бора А.Абдуллоев чунин гуфтааст: «Унсури ҷашни садаро «расми габорон» номида, расми нави Маҳмудро, ки ба дини ислом асос ёфтааст, қавиву пурзўр ҳисобидааст. Вай ишора кардааст, ки бо расми шоҳони гузаштаи бостонӣ Маҳмудро таҳният нахоҳад гуфт, баръакс расми нави ў лоиқи таҳсину офарин аст; оташи сада дар назди оташи сиёсати Маҳмуд, ки як забонааш ба арабу дигараш ба Хутан аст, ҳеч аст. Унсури барои дастгирии сиёсати Маҳмуд ошкоро садаро-ҷашнеро, ки пештар ҳудаш тавсиф намудааст, нораво ҳисобидааст ва ба ҷояш расму суннати динии маҳмудиро тарғиб намудааст» (А.Абдуллоев. Адабиёти форсу тоҷик дар нимаи аввали асри XI. Душанбе, 1979, с.127).

Ҳар чанд дар ҳар даври замон зидди оинҳои бостонии ниёғони мо, ки пайвандагари инсон ва табиат мебошанд, шахсоне мубориза мебуданд ва меҳсонанд, ки ин ҷашнҳои бостонӣ Наврўз, Меҳргон, Сада таҷлил нагардад, вале боз ҳам мардум онҳоро аз ҳама балоҳо наҷот дода, то рўзгори мо оварданд.

Хушбахтона, Сада дар ашъори шоирони дигари садаи ёздаҳ зиёд тавсиф шудааст. Онҳо Садаро ситоиш намуда, дар бораи ин ҷашн ва арзиши он назари хешро ифода намудаанд. Аз ҳама муҳим дар адабиёти садаи ёздаҳ ҷашни Сада, махсусан дар шеър, ба сифати талмеҳ корбарӣ шуда, ҳамчун як ҷузъи устураи мансухӣ ҳифз шудааст, ки аз бузургии ин ҷашн ва қадимияти он далолат мекунад. Чунончи Фарруҳи меғӯяд:

**Равшанӣ дар осмон з-ин оташи ҷашни Садаст,
К-аз сарои хоҷа бо гардун ҳаме ҳамсар шавад.**

Ба ин маънӣ дар байти дигар аз Сада ҳамчун талмеҳи мансухӣ истифода карда, чи гуна дар шаб оташ афрўхтан ва тавассути он аз ҳама кирдорҳои зишт тоза шуданро ёд намуда, тавассути хотираи таърихӣ аз ин ҷашни ниёгон ёд мекунад ва меғӯяд:

**Шаби Сада аст яке оташи баландафрўз,
Ҳақ аст мар садаро бар ту ҳақ он бигзор.**

Дар ин бора Манучеҳри низ изҳори назар карда, ба тариқи рӯҷў аз ҷашни Сада ёд мекунад ва хеле самимона аз омадани ҷашни Сада дарак медиҳад:

Омад ай саид аҳрори шаб ҷашни Сада,

Шаби ҷашни Садаро ҳурмат бисёр бувад.

Манучехрӣ дар назди амир ҷашни Садаро ситоиш намуда, «ойини Каюмарс ва Сифандиёр» гуфтааст:

**Ҷашни Сада амиро расми кибор бошад,
Ин ойини Каюмарс ва-Сифандиёр бошад.**

Дар бораи он ки то омадани Наврӯз панҷоҳ рӯз аст ва аз ин пеш ҷашни Сада аст, Манучехри ишораи ниҳоят латиф дошта, аз таърихи пайдоиши Сада чунин маълумот додааст:

**Ва инак биёмада аст ба панҷоҳ рӯз пеш,
Ҷашни Сада тилояи наврӯзи навбаҳор.**

Шоирони пасин низ аз ин талмеҳи мансухӣ ҷашни Сада фаровон истифода карда, бори дигар ишора менамоянд, ки ин ҷашн дар миёни халқ ҷойгоҳи хос дошт ва боиси ифтихори аҳли адаб низ мебошад. Масалан, Манучехрӣ дар як қитъаи худ дар бораи ҷашни Сада гуфтааст:

**Омад, эй сайиди аҳрор шаби ҷашни Сада,
Шаби ҷашни Садаро ҳурмати бисёр бувад.
Барафрӯз Оташбарзин, ки дар ин фасл басо,
Озарибарзин пайғамбари озор бувад.
Оташе бояд чунон, ки фурӯзад аламаш,
Бартар аз доираи гунбади даввор бувад.
Чун зи гардун бар ин силсилаи зарандуд,
Қурси хуршед фурӯ хуфта нагунсор бувад.
Оташу дуд чу дунболи яке товус,
Ки барандӯда ба тарфи думи ӯ кор бувад.
В-он шараф, гӯй, товус ба гирди думи хеш,
Лӯълӯе хурд фитолида ба минқор бувад.
Чун яке хаймаи марҷон зи бараш нофаи мушк,
Ки суманбарг бар он нофаи аттор бувад.
Ё чу зарин шаҷаре даршуда атрофи шаҷар,
Ки бар ӯ бар шамар аз лӯълӯи шаҳвор бувад.
Боғбон ин шаҷар аз ҷой бичунбонад сахт,
То фурӯ барад боре, ки бар ашҷор бувад.
Май хӯр, эй сайиди аҳрор, бар ин ҷашни сада
Бода хӯрдан, бале, аз одати аҳрор бувад.**

(Манучехрӣ. Мунтахабот / Ҷобул Додалишев. Душанбе: Дониш, 1974 ,с.73)

Дар ин қитъа Манучехрӣ доир ба сифати ҷашни Сада эътибор дода, баргузорию онро дар замонаш хеле хуб тасвир кардааст ва ин бори дигар далолат аз он мекунад, ки ҷашни Сада маҳсули тахайюли гузаштагонӣ мо ҳаст ва асрҳо идома ёфта, дар миёни мардум маҳбубияти махсус доштааст.

Дар ғазали Хоқонӣ талмеҳи сада оҳанги гиноӣ гирифта, ба ҳолати руҳии ошиқ пайваст шудааст ва эҳсои ҳолати вай бо ин таъбир самимӣ ифода гардидааст:

**Он шаб ки шаби Сада буд дар кӯят,
Оташи дили ман боду чалипо мӯят. (Хоқонӣ).**

Садаро ниёгони пешазориёии тоҷикон ва ҷашн мегирифтанд. Баъдҳо он воридаи зиндагии қавмҳои гуногуни ориёӣ ҳам эронӣён ва ҳам тӯронӣён гардид. Аз сабаби он ки

барои зардуштиён Хуршед, оташ, рӯшноӣ муқаддас буд, Сада вориди рӯзгори онҳо шуд. Бояд ёдовар шуд, ки чашни Сада имрӯзҳо низ дар байни зардуштиёни Эрон ва кишварҳои гуногуни ҷаҳон фаромӯш нашудааст. Тавре ки пажӯҳандагон аз ҷумла Содиқи Ҳидоят ишора намудааст, дар замони шоҳ, бо номи «садасӯзӣ» дар Кирмон чашни муфассале баргузор мешавад. Ба гуфти эшон дар Кирмон панҷоҳ рӯз пеш аз Наврӯз хирвори бутта ва ҳезумро дар маҳалли Боғчабудогобод гирд меоварданд. Дар ин ҳамоиш мубади мубадон, аъёни шаҳр ва ҳатто меҳмонони хориҷӣ даъват мешуданд. Дар хони ин маҳфил шароб, ширинӣ ва меваҳо сида мешуд. Дар аввали ғуруби офтоб ду нафар мубад оташро меафрӯзад ва сурди маҳсус меҳонд. Ҳангоме ки оташ шӯъла мезад ҳама меҳмонон, ки беш чанд ҳазор нафар мешаванд бо фарёдҳои шодӣ даври оташ мегарданд ва ин таронаро меҳонанд:

**Сади саде, сӣ бе гале,
Панҷоҳ ба Наврӯз ҳо бале.**

(С.Ҳидоят. Фарҳанги омиёнаи мардуми Эрон. 1379, с.120-121).

Баъдҳо низ ин чашн идома ёфта, то аввали садаи ХХ ҷойгоҳи хос доштааст. Вале дар давоми қариб як аср агар он ба таври расмӣ ҳамчун оини хурофотӣ эълон шуда бошад ҳам, он аз хотираи мардум берун нарафта, дар музофот ва ҷойҳои алоҳида ҳамчун ҷузъи маросими мардумӣ шинохта мешуд ва таҷлил мегардид. Нишонаҳои эҳтиром ба оташ ва боварҳое ба чашни Сада дар миёни мардум зинда буданд ва бо шаклҳои гуногун муаррифӣ мешуданд, ки қисме аз он дар рӯзгори мардуми мо дар шакли нақлҳои устурай, боварҳо ба оташ, алавгардонӣ, мақолу зарбулмасал, таъбир ва оини халқӣ пойбарҷост. Масалан, чанде пеш агар оташи оташдони хонаводае хомӯш шавад, ин фоли бад буд. То имрӯз дар миёни мардуми тоҷик нишонаҳое аз муқддас будани оташ дар шакли таъбир ва мақол боқӣ мондааст. Чунончи: «Алави хонаат хомӯш нашавад», «Худоё, чироғи хонаат ҳамеша даргирон бошад» (фарзандталабӣ, ба хусус барои писар), «Худоё, ҳич кас бечироғ нашавад» (беписар набошад), «Вай бечора бечироғ аст» (беписар аст), «Чунон бачаи зӯр буд, ки алав барин дар мегирифт», «Бачаи фалонӣ чун оташ аст», «Алав барин гарде!» (мисли оташ боше!) ва амсоли ин.

Ҳамчунон ба сифати қасам дар байни халқ таъбирҳои зиёд роиҷ аст, ки ба оини оташ ва чашни Сада мансубият доранд. Масалан, «Алав занад, ки...», «Ба оташ сӯзам ки...», «Агар ҳамин кора ман карда бошам, илоҳӣ мисли ҷӯб дар оташ дар гирам...». Ҳатто чунин нафрин мекунанд: «Илоҳӣ, бечироғ шав!» (беписар шав). Яъне оташ ҳамон рамзи ҷодуви афсунии худро низ то имрӯз аз даст надодааст. Ҳатто ҳангоми баъзе бемориҳо алавгардон мекунанд, то ки нерӯҳои зараровар аз бадани бемор берун равад.

Ҳоло ҳам ҳангоми чашни арӯсӣ дар Бухоро, Самарқанд, Бадахшон, Хатлон, ноҳияҳои Суғд ва баъзе ҷойҳои водии Ҳисор арӯсро аз гирди оташ гирд гардондан, шамъ равшан намудан ва ё дар байни тамоми тоҷикон пас аз марг се рӯз ҷароғи хонаро хомӯш накардан ба назар мерасанд, ки онҳо аз оини гузаштаи мо сарчашма гирифтаанд.

То солҳои 70 садаи ХХ дар баъзе деҳоти кӯҳистони Тоҷикистон ва дар байни тоҷикони Осиёи Миёна мушоҳида мешуд, ки дар айни авҷи зимистон, барои нек омадани соли оянда ва зуд расидани баҳор, гурӯҳе аз одамон ба дашту саҳро, ё дар байни боғи худ, хору хасу буттаву ҷӯбҳои хушки дархатонро ҷамъ оварда оташ афрӯхта шодмонӣ менамуданд. Наврасону ҷавонон дар гирди ин оташ бозиву шӯҳӣ ва ҳунарнамоӣ менамуданд. Ин ҳамон нишонаи чашни Сада аст, ки мардум нишонаи онро, бо эътиқод ба гузашта, то замони мо овардаанд.

Чанд даҳсола пеш тӯи хатна бештар дар фасли зимистон баргузор мешуд. Шахсони доро дар тӯи хатнаи писари худ хатман мусобиқаи гӯштин ва бузкаширо барпо менамуданд. Дар майдони гӯштин ва бузкашӣ, пеш аз оғози он, ба харҳо ҳезум бор карда мебуданду аввал гулхане афрӯхта, чанд лаҳза дар гирди он хурсандӣ мекарданд, баъд мусобиқаро оғоз менамуданд. Мо мушоҳида кардаем, то он даме, ки гулхан наафрӯзанд, пирмардони суннтагори таҷрибакор ба шуруъи мусобиқа иҷозат намедоданд. Ин оин ҳоло ҳам дар зеҳни пирамардоне боқӣ мондааст, ки ин ҳам ҳамон нишонае аз ҷашни Сада аст.

Аз ин ишораҳо маълум мешавад, ки дар хотираи фарҳанги халқи тоҷик ҷашни Сада мақома мисли ҷашнҳои Наврӯз ва Меҳргон дорад ва месазад, ки он дар сатҳи ҷумҳурӣ таҷлил карда шавад.

Хуб мешуд, ки дар вақти маросими ҷашни Сада суннатҳои ин ҷашни мардумӣ риоя карда шаванд, ки қисме аз онҳо ба замони мо низ мувофиқ меоянд. Аз ҷумла, мардум метавонанд дар ҳамин рӯз, ба хотири ҷашни Сада бо ҳам биёянд, базм кунанд, хурсандӣ карда, дар боғҳои истироҳатӣ чорабиниҳои фарҳангӣ ташкил намоянд. Инчунин намоиши фурӯши ниҳолу дарахтон ва гулу гулбутаҳоро ташкил карда, мардумро ба дарахтшинонӣ ва гулшинонӣ даъват намоянд. Ба калонсолон, пиронсолон, ятимону барҷомондагон кумак расонида, ба аёдати беморон бароянд ва онҳоро дилбардорӣ кунанд. Дастархони хоксоронаи идона оро дода, дар он мевачот гузоранд ва шукрона аз сулҳу субот намоянд. Ба хонаи ҳамсоягони худ ба қадри имкони худ ҳада фиристанд, агар он ниҳол ва ё дархт бошад, боз бехтар. Дар назди ҳавлӣ ва хонаҳои худ дарахту гул шинонанд, ба тоза кардани дарахтон машғул шаванд, боғҳои худро тоза намоянд, рамзан гулхан гиронда, ҳамаи кудуратҳо, ифлосиҳо ва партовҳоро сӯзонанд ва ҷӯйю захбурҳоро тоза карда, дар қади роҳҳо дарахт шинонад. Бо ҳамдигар бо меҳр салом диҳанд, хурдсолон ва наврасонро ба меҳнат кардан ҷалб намоянд ва аз ҳавлӣ ва хонаҳо чизҳои нодаркор, партовҳоро берун карда, ба тоза кардани онҳо машғул шаванд. Бегоҳ либоси тоза ба бар карда, зиёфати хонаводагӣ ва ё **суфраи ҷашни Сада** оро диҳанд. Хуб мешуд, ки дар ин суфра падару модар, хоҳару бародар, хешу таборони наздик ба ҳам ҷамъ оянд, аввал дар боби дӯстию рафоқат, одаму одамгарӣ, хайру саховат, эҳтироми яқдигар суҳбат ораста, зиёфат хӯрда, хурсандӣ ва базму бозӣ намоянд. Яқдигарро табрик карданро фаромӯш накунанд. Аз меваҳои барои зимистон нигоҳдошта ширинӣ ва шарбат тайёр карда, дар хони идона гузоранд, боз бехтар.

Ин иддае аз суннатҳои ҷашни Сада мебошанд, ки ниёкони мо онҳоро иҷро мекарданд ва хушиву хурсандӣ намуда, ҷашни Садаро таҷлил мекарданд ва барои омадани Наврӯз орзуя ниҳоятҳои худро ифода менамуданд.

Метавон ёдовар шуд, ки имрӯзҳо дар кишварҳои гуногуни олам, дар он шаҳрҳое, ки тоҷикон ва форисазбонон, курдҳо, паштунҳо, баллучҳо ва дигар мардуми эронитабор зиндагонӣ менамоянд Садаро ҷашн мегиранд. Дар тарбхонаҳо ба ифтихори Ҷашни Сада базми ҷамшедӣ барпо менамоянд.

Вобаста ба ин Сарвари кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳангоми таҷлили ҷашни Меҳргон таъкид намуда буданд, ки: «Ҷашн танҳо ба хотири ҷашн нест ва таҷлили ҳар санаи муҳим дар зиндагӣ бояд моро ба андеша ва хулосабарорӣ барои оянда таҳрик созад».

Ҳоло аз баракати Истиқдолияти кишвари азизамон ҷашни Сада эҳё гардид. Акнун ҳамон шукуҳи бостонии онро бояд барқарор кард. Дар оянда баробари фурӯ рафтани

офтоб гулхани азиме афрӯхта шавад. Дар гирди ин гулхан **корвони шодмони Садабарпо** шавад. Доирадастон, сурнайнавозон, карнайнавозон, хунармандон, масхарабозон, дорбозон, аскиячиҳо, раққосон, аспакбозҳо, паҳлавонон, ҳар касе, ки хунаре барои намоиш додан дорад, ҳамроҳ гардад.

Дар ҷашни Сада низ созоҳои миллии, навъҳои гуногуни хунароҳои мардумӣ, маҳорати пазандагони моҳир, навъҳои таомҳои суннатӣ, порчаҳои атласу адрасбофӣ, зардӯзӣ, гулдӯзӣ, қолинбофӣ, заргарӣ, либосҳои миллии зимистонӣ, намоиши расму оинҳои мардумӣ, рақсу сурудҳо ба маърази тамошо гузошта шавад. То бо ин шодмонию хурсандӣ зимистони сарди афсунгарро гусел намуда, барои бештар ҷаҳонро мунаввар намудани Хуршеди баҳорофар мадад намоем.

Хуб мешуд, ки дар гирди ҷашни Сада арӯсақҳое чун рамзи Хуршеди тобон таҳия гардад; рамзи бобои деҳқон, ки интизори баҳору Наврӯз аст, намоиш дода шавад. Ҳангоми ҷашни Сада ҳамчун рамзи зимистони сарду ҷодугар тимсоли пиразани аҷуза сохта, бо чехраи масхараомези хандадор барои тамошобинон пешкаш гардад.

Садаро бояд чунин пешвоз гирифт, ки мардум гӯё ҳама ба истиқболи Хуршеди оламтоб мераванд. Тибқи суннати ниёгон даст ба Хуршед бурда ниёиш карда, дар ин рӯзҳои сардии ҷодуовар, аз ин оташи гарми наврӯзовар барои беҳбуд шудани рӯзгори ояндаи бахтовар мадагор шаванд.

Умед дорем, ки ҷашни Сада низ ба сифати як ҷашни миллию мардумӣ на танҳо барои дилхушиву зиёфат баргузор мешавад, балки мадагори кишоварзон шуда, барои рушди боғдориву тоқпарварӣ, гулқорию гулпарварӣ, чорводорию зироатқорӣ ва дар маҷмӯъ ободқорӣ мусоидат менамояд ва минбаъд боз ҳам густариш меёбад. Дар ҳақиқат ҷашни Сада, ба мисли ҷашни Меҳргону Наврӯз ҷашни кишоварзон мебошад, ки тамоми кишроҳои ҷомеа аз он дастгирӣ менамоянд ва маросимҳои онро риоя карда, аз баргузориаш изҳори шодмонӣ месозад.

Ҳамчунин бо умеду орзуҳои нек ёдовар мешавем, ки минбаъд суннатҳои ин ҷашн ба таври васеъ омӯхта шуда, таҷлили он дар сарорсаи мамлакат ба ҳукми анъана медарояд ва тамоми сокинони кишвар онро дар руҳияи баланди арҷгузорӣ ба мероси маънавии халқ таҷлил менамоянд. Ин тадбир имкон медиҳад, ки боз ҳам хуввияти миллии қавитар гардад ва насли имрӯза аз анъанаҳои ниёкони худ бештар бархурдор шаванд.

Ба тамоми мардуми шарифи Тоҷикистон ҷашни Сада – ҷашни Хуршед муборак бошад!

Абдуҷаббор РАҲМОНЗОДА,
академики Академияи илмҳои
Ҷумҳурии Тоҷикистон,

Равшан РАҲМОНӢ,
профессори ДМТ